

PABLO PALACIO: LA VIOLÈNCIA CORPORAL SOBRE LES IDENTITATS IMPOSSIBLES A LA ZONA DELS ANDES

Diego Falconí

Universitat Autònoma de Barcelona¹

Diego.Falconi@uab.cat

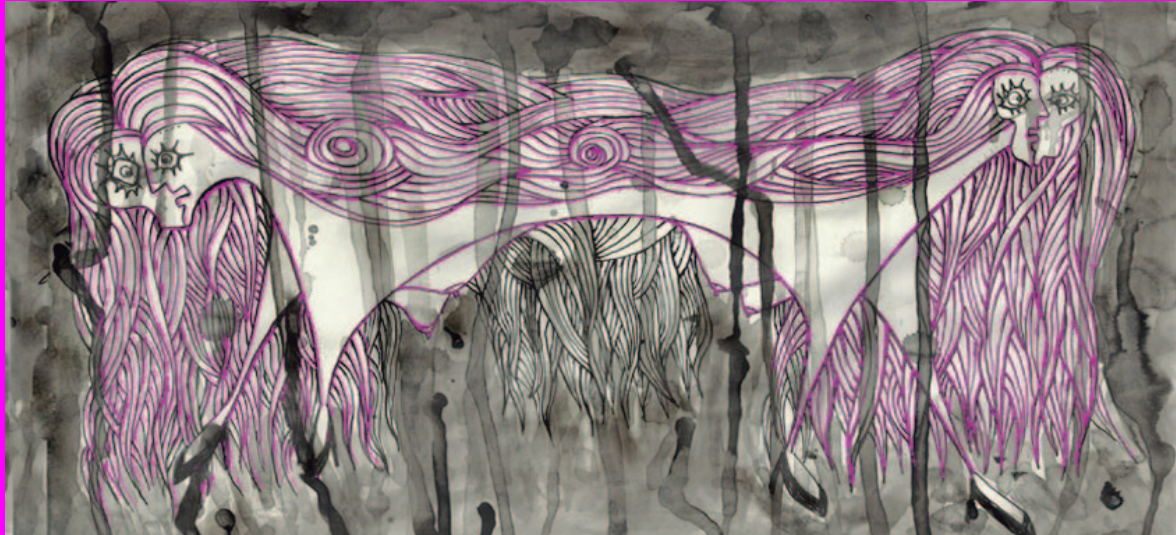
Cita recomanada || FALCONÍ, Diego (2012): "Pablo Palacio: la violència corporal sobre les identitats impossibles a la zona dels Andes" [article en línia], 452ºF. *Revista electrònica de teoria de la literatura i literatura comparada*, 6, 39-55, [Data de consulta: dd/mm/aa], <http://www.452f.com/pdf/numero06/06_452f-mono-diego-falconi-ca.pdf>

Il·lustració || Paula González Nogueiras

Traducció: || Silvia Cuartero

Article || Rebut: 23/07/2011 | Apte Comitè Científic: 31/10/2011 | Publicat: 01/2012

Llicència || Reconeixement-No comercial-Sense obres derivades 3.0 de Creative Commons.

Resum || Pablo Palacio, escriptor equatorià de la segona dècada del segle passat, es va encarregar de construir en els seus relats un catàleg de cossos rars amb sexualitats ambigües i inquietants que s'allunyen del cànon andí al qual ell pertany. No obstant això, una de les qüestions que més crida l'atenció és que diversos d'aquests cossos són disciplinats per certs discursos de poder d'una manera violenta. Aquest treball explora des de la teoria literària aquestes vexacions prenent en consideració la violència sobre les identitats de dones i homosexuals en dos dels seus relats, i indaga sobre qüestions com l'economia de la representació, la violència, la seva relació amb el text literari i la vulnerabilitat, com a requisit *sine qua non* de les vexacions, en certs cossos a la zona dels Andes.

Paraules Clau || Estudis andins | Representació homosexualitat | Violència de gènere | Cossos impossibles | Vulnerabilitat | Avantguarda equatoriana.

Abstract || Pablo Palacio was an Ecuadorian writer who, in the 1920's, built within his narrative a catalog of rare bodies with ambiguous and disturbing sexualities, characterizations that are quite different from ones portrayed in the Andean tradition to which Palacio belongs. Nonetheless one of the most issues striking facts of these characters is that their bodies are disciplined by certain discourses of power in a violent way. This paper explores trough literary theory such abuse and violence on women and homosexual identities in two of his stories. The aim of the paper is to investigate issues such as violence, economy of representation, its relationship with the literary text and vulnerability, as a *sine qua non* norm of abuse, in certain bodies in the area of the Andes.

Keywords || Andean Studies | Homosexual representation | Domestic Violence | Impossible Bodies | Vulnerability | Ecuadorian Avantgard.

0. Introducció

Mongin comentava que en l'actualitat existeix una «economia de les imatges de violència», en les quals el subjecte «contempla una violència imaginada en un laboratori, una violència *in vitro* que no el concerneix» (1992: 141, 143). Aquesta postura que torna sobre la noció aristotèlica de catarsi, ara ajustada a l'economia de mercat, qüestiona com la representació de la violència —ara posicionada com a objecte de consum en contextos aburgessats— en certa manera dóna la seguretat als espectadors que sent sensibles davant de tal fenomen gràcies a l'obra artística, no hauran d'afrontar-la de prop.

Si es considera que en el sistema literari occidental ha existit una preocupació per retratar la violència i les seves víctimes a través de diversos gèneres literaris i si, així mateix, es constata que en el món acadèmic s'han dedicat llibres, tesis i múltiples articles a l'estudi del tema, la proposta de Mongin de representació de la violència com a mecanisme de *defensa acomodada* cobra un cert sentit.

En aquest sentit, convé detenir-se un moment respecte a la violència sobre el cos. Dins de l'economia de la representació, el cos violentat té un lloc privilegiat on el joc d'espills visibilitat/invisibilitat, proximitat/llunyania amb el cos real violentat —un cos aparentment llunyà—, resulta més complicat. Gran part d'aquesta complexitat que encara fa que les dites representacions estremeixen i commoguin l'espectador, encara que des de *lluny*, sembla provenir de l'estatus ambigu del cos com a categoria *vulnerable* que mereix una atenció especial.

Efectivament, en la contemporaneïtat, si d'una banda, el cos té més que mai un estatus de protecció *universal* —en gran part per la declaració del dret a la integritat personal com *ius cogens*²—d'una altra, no és menys cert que, com expressa Butler, «la qüestió que [...] preocupa a la llum dels recents esdeveniments [*la guerra del terror nord-americà*] és el que compta com a humà, les vides que compten com a vides i, finalment, *el que fa que una vida valgui la pena*» (2004: 46). Aquesta dicotomia ambivalent en què el cos està protegit jurídicament però en la qual certs cossos continuen sent constants i sistemàticament violentats, sens dubte condiciona la generació i recepció de textos en l'economia d'imatges de violència.³

En l'espectre literari, cal comentar que la relació de la violència en el cos no és menys ambigua. En el text, com a regne diegètic —mencionava Barthes— «no hi ha rampa» (2004: 28), és a dir, hi ha menys perill de relliscada o de caiguda al moment de lectura —o inclús escriptura—. Barthes mencionava que el text era «una figura, un anagrama del cos» (2004: 27) limitant la relació corporal a l'àmbit simbòlic, i encara que afirmava el seu «rebuig [per] la

NOTES

1 | Aquest treball s'inscriu com a part del treball de recerca del grup Cuerpo y Textualidad (HUM2005-4159, 2005SGR-1013) i és producte del contracte predoctoral I3 otorgat per la Universitat Autònoma de Barcelona del qual sóc beneficiari.

2 | El sistema de drets humans ha instaurat com a norma *jus cogens* —aquella que no admet acord en contrari, és a dir, aquella que no pot ser violada per cap Estat en cap moment— aquelles corresponents al dret a la integritat personal, és a dir, a la prohibició dels tractes cruels contra el cos, que ha creat una consciència respecte a les imatges relacionades amb aquest tipus de violència —com la tortura, la violència de gènere o els genocidis— fent que l'economia de la imatge tingui una mirada cautelosa i complexa en la crítica respecte a aquestes representacions. En la Cort Interamericana aquests són alguns dels casos que han generat jurisprudència: Caso Montero Aranguren y otros, supra nota 12, párr. 85; Caso Ximenes Lopes, supra nota 3, párr. 126; Caso de las Masacres de Ituango, supra nota 3, párr. 252; Caso Baldeón García, supra nota 3, párr. 117; Caso García Asto y Ramírez Rojas, supra nota 55, párr. 222; Caso Fermín Ramírez. Sentencia de 20 de junio de 2005. Serie C No 126, párr. 117; Caso Caesar, supra nota 13, párr. 59.

3 | Qüestió que pot evidenciar-se a Espanya, per exemple, amb la decisió de l'Institut de la Dona de retirar un anunci publicitari que simulava una subtil violació col·lectiva o de censurar pel·lícules com *A Serbian film* (2010) o *Saw VI* per la seva degradació contra el cos.

violència» (2004: 12) en realitat el rebuig era al «codi que la imposa» (2004: 7), ja que la violència, com qualsevol altra realitat, s'accepta com a legítima en el propi llenguatge textual. Sembla, doncs, que inclús amb la seguretat del text com a espai de resignificació la violència extradiegètica no pot escapar del procés comunicatiu de la representació.

En aquesta línia d'incertesa —en què la representació textual de la violència es presenta com a privilegi, però on apareix la violència del cos *real* com a impossibilitat d'assossec— és important reconèixer que, en la zona llatinoamericana, plena d'heterogeneïtats i múltiples desigualtats, l'aplicació de l'esquema d'economia d'imatges de la violència de Mongin, tenint una certa veritat, no pot ser categòric i d'aplicació immediata perquè, entre altres coses, en alguns llocs la violència real, aquesta que fins i tot als estructuralistes aguaitava, de fet està a *prop*, massa a prop del text.

L'escriptor equatorià Pablo Palacio, des de la segona dècada del segle passat, va introduir en la seva obra una sèrie de cossos rars amb identitats i accions *visibles* que en els seus relats estaven units per les múltiples formes de violència exercides sobre ells, una violència que, a més, en quasi tots els casos va lligada a la sexualitat. En prendre els relats de Palacio, el missatge que se li envia al lector arriba «per mitjà d'un colom verbal» (Jitrik, 2000: 405), ja que aparenta ser escrit des de la llunyania, l'estranyesa, la incertesa. No obstant això, potser la metàfora del colom —almenys com a emblema de pau— sigui desencertada, ja que aquestes narracions es construeixen «com una defensa al pànic» (López Alfonso 200: 375) i inclús, des de l'anàlisi del llenguatge, a través de l'ús de la frase curta i escindida habitual dels seus contes, que «transpira violència» (Castillo de Berchenko, 2000: 303).

Segons aquesta qüestió, l'objecte d'aquest article és analitzar la violència en certs cossos sexuats i escampats en dos dels relats agrupats en l'antologia *Un home mort a puntades* (1927), prenent en consideració certs subjectes que per la seva sexualitat han estat en la mira del control social. En la zona dels Andes, considerada altament conflictiva pels processos de marcada divisió ètnica i racial, intervenció estrangera, estructura colonial i post colonial, i en la qual diversos cossos subalterns violentats —indígenes, obrers, dones, *pobres*, etc.— són absolutament *identificables*. Resulta curiós, no obstant això, constatar que Palacio no els utilitza per a parlar de l'espinós tema de la violència. A través de personatges absurds i faulescs, allunyats del cànon andí i a pesar d'això tremendament humans i estranyament familiars, sembla que únicament la prima línia entre el cos diegètic i el cos real permet explorar la complexitat de certes formes de violència.

Aquestes identitats *impossibles* amb cossos estranys, alienígenes en la literatura de l'època, tenen a més un *leitmotiv* que sosté aquest assaig: són cossos que s'articulen des de la sexualitat, sobre la qual s'exerceix una espècie de retòrica de la violència. Per això interessa explorar en aquests cossos i en aquestes identitats dos tipus de vexacions: una sobre el cos de la dona, i una altra sobre el cos no heterosexual, com a formes en què fa quasi un segle la violència de gènere es gestaven en territori andí⁴.

1. Les dues que són una: *la* subjecte modern fragmentada(es) i les seves vulnerabilitats

Resulta pertinent partir dels relats filosòfics establerts en la modernitat per a parlar de la violència sobre certs cossos i les seves identitats sota la noció de subjecte i alteritat. La identitat del subjecte pot definir-se en aquest període com a incorporària, unitària i fixa. Descartes afirmava que el subjecte era «una ànima raonable» i un «esperit d'enteniment» (2002a: 116, 2002b: 156); i Kant proposava, finalment, que el subjecte era una «identitat completa» (1970: 91). Probablement, en el camp de l'escriptura hagi sigut Rousseau, el qual va postular millor les anomenades teoritzacions, perquè a través del registre autobiogràfic, establia el jo narratiu com «un sol» i «diferent de tots» (1983: 13).

En aquest univers teòric l'alteritat no existia i el *jo* —racional, definit i hermètic, que rebutjava el cos— era el que s'imposava, resumit en el principi d'identitat: *jo sóc idèntic a jo mateix*. Va ser Hegel qui, en incorporar l'alteritat, va certificar la «subjectivitat absoluta» (Moros Ruà, 1995: 34), pel fet que «el coneixement filosòfic conté una cosa i l'altra» (Hegel, 2005: 42). És a dir, allò altre com a part de l'un apareix en escena. No obstant això, eixe *altre* era un ideal, també modern, que es trobava en l'esperit i que no admetia contradicció⁵. Al cap i a la fi, Kierkegaard tampoc va poder veure-ho ni com a exterioritat ni com a història encarnada, qüestió que s'intueix de la sola lectura del títol de la seva obra mestra: *O l'un o allò altre* (1843), on a més sembla acabar decantant-se pel primer i no per la segona cosa. Només Levinas va dotar a l'altre d'un cos dins de la filosofia: «l'epifania de l'absolutament un altre és rostre en què Un altre m'interpel·la i em significa. És la seva sola presència la que és intimitat a respondre» (2006: 62). Aquella alteritat que fa responsable el subjecte, d'acord amb Levinas, ve determinada per un gran Un altre que és Déu: aquest contacte entre cossos treu finalment el subjecte de la filosofia de l'hermetisme, encara que amb una ètica clarament determinada per les creences religioses.

Aquesta explicació de la trobada subjectiva entre *l'un* i *l'altre* en terreny filosòfic es fonamenta en una qüestió: sense identitat és difícil

NOTES

4 | Utilitzo la identificació en negatiu per raó que es podrà constatar més endavant.

5 | «Només l'espiritual és el real; és l'essència o l'ésser en si, la qual cosa es manté i el determinat —l'ésser altre i l'ésser per a si— i el que roman en si mateix en aquesta determinabilitat o en el seu ser fora de si o és en i per a si» (Hegel 2005: 24).

considerar el tema de la vulnerabilitat, sent així costós fer una anàlisi teòrica de la violència, més encara de la violència sobre el cos.

En la literatura de Palacio la identitat —entesa com el subjecte que és un mateix i que es confronta a un altre que també ho conforma— és crucial com a forma d'establiment de la vulnerabilitat. El relat en què aquesta qüestió es fa més detectable i en el qual es pot veure el poder de la violència sobre certs cossos es titula «La doble i única dona», que narra la història de dues dones que van nàixer enganxades l'una a l'altra i que comparteixen el mateix cos. El relat de presentació de la narradora intradiegètica és el següent:

La meva esquena, el meu darrere, és, si ningú s'oposa, el meu pit d'ella. El meu ventre està contraposat al meu ventre d'ella. Tinc dos caps, quatre braços, quatre sins, quatre cames, i m'han dit que les meves columnes vertebrals, dues fins a l'altura dels omòplats, s'uneixen allí per a seguir —enrobustida— fins a la regió coccígia. Jo-primera sóc menor que jo-segona (Palacio, 2000: 33).

Aquest autoretrat a través del cos —que s'oblida de contar-nos si hi ha dos òrgans sexuals— no cau en disquisicions metafísiques d'unicitat, incorporèit i acabament. Al contrari, és una subjectivitat que es defineix des de la bifurcació, la incertesa d'enunciació i la narració corporal escindida. És, es pot dir, una veu resistent respecte al discurs hermètic del subjecte perquè és *l'una i l'altra* al mateix temps en el cos, i no com plantejava Hegel, l'un i l'altre en la coherència de l'esperit. Aquesta resistència, emperò, naix de la vulnerabilitat que en el cas de la(les) protagonista(es) es pot veure en dos discursos: el llenguatge a través de la imposició narrativa del jo i les normatives de la sexualitat sobre el subjecte.

En la narració confusa es pot detectar el fracàs del model narratiu rousseunià, ja que la dona —doble i única— no es pot descriure com *ella mateixa* o *sola*. En el relat, més que percebre un estil particular o un enrariment del llenguatge —gràcies a la funció poètica jackobsoniana, per exemple—, es pot llegir una mena de denúncia contra el llenguatge castellà, ple d'articles dicotòmics, gèneres binaris (masculí i femení) i concordances entre subjecte, adjectiu i verb, que acusen la insuficiència del llenguatge a l'hora de definir una realitat fragmentada en la qual la identitat no pot establir-se en termes unitaris. De fet, a l'inici del conte —un relat de les avantguardes que es permetia llicències i transgressions en el llenguatge— la(les) narradora(es), dient sense voler dir, utilitza el parèntesi per a enunciar el següent:

Ha sigut necessari que m'adapti a una sèrie d'expressions difícils que només puc emprar jo en el meu cas particular. Són necessàries per a explicar les meves activitats intel·lectuals i les seves conformacions naturals que es presenten de manera extraordinària, a l'inrevés del que succeeix amb la majoria d'animals que riuen (2000: 33).

És a dir, que el llenguatge com a intent de fixació i unicitat del subjecte ha de contravenir-se per a poder expressar la diversitat del cos. En tal virtut, el castellà utilitzat és *incorrecte*, com si s'intentés exposar el mecanisme ideològic que ho ha conformat i que busca que el model de subjectivitat modern sigui coherent amb el model narratiu en primera persona. La dita denúncia es realitza des de la perifèria i a través d'una retòrica molt particular. La(Les) narradora(es) s'excusa(-en) davant dels seus lectors per l'*abús* del llenguatge entregant la responsabilitat de dita carència als seus especialistes: «em permet [...] demanar perdó per totes les incorreccions que cometré. Incorreccions que elevo a la consideració dels gramàtics amb l'objecte que se serveixin modificar, per als possibles casos en què pugui repetir-se el fenomen» (2000: 33). D'aquesta manera, s'interpel·la subtilment al sistema literari i a la seva gramàtica que des de Nebrija, d'acord amb Mignolo (2006: 50), s'ha imposat com a mode de definició identitària dels territoris conquistats, amb una clara agenda de sotmetiment. És aquesta subtil resistència contra la modernitat i el seu programa de colonització corporal un dels baluards d'aquest cos, però també una de les raons que fa aquest i altres cossos més dèbils i més vulnerables, pel fet de no posseir les ferramentes narratives per a l'autoafirmació i l'autodefensa des del llenguatge⁶.

Aquest personatge, semblant a una siamesa, troba la seva caracterització potser més important en el camp de la sexualitat. En la confusa narració —en *primera persona* amb dues veus *primeres* pel mig— l'una i l'altra prenen la paraula desordenadament. En *Le troisieme corps* (1970), Cixous apostava per una narradora que escrivia i reescribia, que s'interrompia a si mateixa, com si es tractés d'un somni, i que a més es resistia i interpel·lava a l'escriptura logocentrista masculina. En «La doble i única dona», la siamesa, que és de fet un tercer o quart cos, podria llegir-se com una possibilitat prematura —i posterior— al projecte teoriconarratiu de Cixous. No obstant això, no és així. Apareix un mecanisme de distinció narrativa entre l'*una* dona i l'*altra* que no es limita només al terreny nominal, sinó també al de les relacions de gènere. La(Les) narradora(es) ens comenta: «jo-segona tinc els ulls blaus i la cara fina i blanca. Hi ha dolces ombres de pestanyes. Jo-primera tal vegada sóc menys bella. Les mateixes faccions són endurides per l'entrecella i per la boca imperiosa» (2000: 41). És a dir, la siamesa repeteix, en la seva unicitat doble, el binarisme masculí/femení (a més en aquest ordre, ja que la *jo primera* reuneix les característiques de força i imposició al llarg de tot el temps) tan criticades per la mateixa Cixous (1996).

En aquest sentit la identitat *rara* potser no ho sigui tant, perquè seguint Butler el cos es construeix com «una repetició obligatòria de normes anteriors que constitueixen el subjecte, normes que no es poden descartar per voluntat pròpia» (2002: 64-65). Aquesta

NOTES

6 | Aquells que no tenen el llenguatge castellà i la seva definició identitària. En el cas andí, per exemple, els indígenes *quechuas*, *quichuas* i *aimaras*, entre d'altres, que mantenen les seves llengües originàries en la matriu de la llengua castellana oficial. Novament és interessant el text de Mignolo, *Historias locales: diseños globales. Colonialidad, conocimientos subalternos y pensamiento fronterizo* (2000) que retrata aquestes subtils imposicions del llenguatge i que han requerit estratègies diverses per una rearticulació identitària.

performativitat —la impossibilitat de sortir del discurs binari de la sexualitat inclús amb un tercer cos— que engloba els mecanismes de la sexualitat com a mètode de singularització i de diferència entre els éssers humans és la que permet que es pugui entendre —i exacerbar— l'alteritat. En un moment del conte la doble i única dona es pregunta: «Qui *jo* havia de satisfer *el meu* desig, o millor *la seva* part del *meu desig*?» (2000: 41). I el desig —heterosexual en aquest cas— desperta amb un jove que, sense fer molt de cas a la siamesa, ja que immediatament perd contacte amb ella(es), es fixa més en l'*una* que és més femenina. L'*altra* més masculina respon davant d'això: «no sé bé si he de rabiari per ella o si he d'elogiar-la. En sentir-me *una altra*; en veure coses que els homes sens dubte no poden veure» (2000: 41). D'aquesta manera comença a esbossar-se una trama, a partir de la qual l'alteritat es converteix en una designació en què el *u*, com deia Levinas, té responsabilitat sobre el cos de l'*altra*. L'home, així, designa no sols l'alteritat de la siamesa com un ens aliè a ell, sinó que implanta el règim de l'alteritat en aquest cos que es torna estrany inclús per a si mateix.

Adriana Cavarero proposa respecte d'això que un cos obté el seu estatus d'estranyesa només quan un altre cos ho interpel·la i li pregunta *qui ets tu?* En la designació de l'alteritat el requisit habilitant és que dos cossos actuen. De fet, la paraula vulnerable ve del llatí *vulnus*, que significa «ferida» i que es troba en el terreny de la pell: «skin as the site of radical, immediate, hairless and unprotected exposure. Vulnerable is here, in fact, the human body in its absolute nakedness, emphasized by the absence of hair, cover, protection» (Cavarero, 2011: 8). Aquest contacte entre cossos, entre pells —sent una *més nua* que l'*altra*, més exposada a l'atac, perquè posseeix menys salvaguardes— és una realitat ineludible per a entendre qui és l'alteritat, ja no sols en el simbòlic, sinó també en el terreny material.

En el text, el cos del jove pregunta dues vegades *qui ets tu?*; li ho pregunta a la siamesa i ho pregunta a la dona masculina que no compleix amb els paràmetres binaris del desig, creant així una fragmentació. El llenguatge de la pell és inevitable per a aquesta designació. Amb la pregunta i la resposta s'explicita una jerarquia: la mirada masculina que jutja i el cos femení que assumeix. «La dominació masculina, que converteix les dones en objectes simbòlics, el ser de les quals (*esse*) és un ser percebut (*percipi*), té l'efecte de col·locar-les en un estat permanent d'inseguretat corporal o, millor dit, de dependència simbòlica» (Bourdieu, 2000: 86). La dependència imposa addicionalment una heteronomia, és a dir, un sistema de regles creades pels altres i que s'apliquen enterament en el propi cos. El *leitmotiv* d'aquest sistema normatiu radica en el fet que marca una distància en les dones amb si mateixes, és a dir, «entre el cos real a què estan encadenades i el cos ideal a què intenten incessantment acostar-se» (Bourdieu, 2000: 86). Aquesta

insistència en el model subjectiu ideal, herència del subjecte modern, crea en molts casos una situació vulnerable en moltes dones, ja que la pell no té les armes subjectives contra el motlle masculí a què el seu cos s'ha d'agafar. La designació d'*estranya* acaba establint el cos femení com un cos fragmentadament *un altre*, quelcom molt palpable en el cas de la siamesa.

Establerta aquesta doble vulnerabilitat, en tant que inadequada per al llenguatge i en tant que dona en el sistema patriarcal, és possible analitzar com aquest cos és més propens a la violència. De fet, els cossos que en el text exerceixen més violència sobre la(les) protagonista(es) són els dels seus progenitors. El pla domèstic és un espai on torna a aparèixer la pregunta implícita sobre la identitat de la(les) narradora(es), i una immediata designació com a resposta. En l'àmbit familiar, La siamesa manté una tensa relació amb el pare:

La mare em tenia una certa compassió insultant [...] el pare, quan em trobava sola em donava puntades i corria; jo era capaç de matar-lo en veure que, als meus plors era dels primers a anar al meu costat; acariciant-me un dels braços, em preguntava amb la seva veu hipòcrita: «què és el que t'ha passat filleta» (2000: 37).

Novament és en el terreny de la carn dels dos cossos, de la matèria, que la violència s'exerceix. El pare ataca la seva filla *en* el cos, marca el seu territori sobre ella com a símbol de l'heteronomia. Utilitza a més la sabata coberta contra la pell de la(les) seva(es) filla(es) magnificant la seva debilitat recordant-nos la fragilitat humana. En ser la pell de la seva filla —una herència de la seva— s'implanta una ètica de control originari, de verdadera submissió patriarcal.

Així mateix, també apareix un altre tipus de violència. Un bon dia, la(les) protagonista(es) decideix posar en evidència el pare delatant-lo i aquest respon amb una amenaça:

«Haurem de manar aquesta pobra xiqueta a l'Hospici; jo desconfio que estigui bé del cap; el doctor m'ha manifestat també els seus dubtes. Caram, caram, quina desgràcia». En sentir això, vaig quedar absorta. No m'adonava del que podia ser un Hospici; però pel sentit de la frase vaig comprendre que es tractava d'algun lloc on es reclouria els bojós (2000: 37).

Poc després, en escoltar als criats, la siamesa descobrirà que l'hospici era un lloc on «a tots els bojós els assotaven, els banyaven amb aigua gelada, els penjaven dels dits dels peus per tres dies, en el buit» (2000: 38). D'aquesta manera, ja sigui des de l'agressió física que es dissimula o des de l'amenaça d'hospitalització, de nou apareix aquesta identitat masculina que divideix el cos de la siamesa simbòlicament a través del disseny heteronòmic. A pesar d'això, en aquesta escena apareix ja no un cos que vulnera i exerceix violència

sobre un altre, sinó una institució, una estructura que per mitjà d'una mirada homogeneïtzadora sobre el subjecte exerceix un altre tipus de violència: la del discurs científic que converteix el cos en objecte i que legitima els mecanismes de tortura.

Per a Judith Butler, a diferència d'Adriana Cavarero, la vulnerabilitat com a exacerbació de l'alteritat del cos és una qüestió discursiva. Per tant, no és important que un cos trobi un altre cos que el designi com a estrany, perquè el sistema s'encarrega automàticament d'emmarcar l'alteritat: «It is not necessarily a person who poses this question. An institution, a discourse, an economic system that asks, "who are you" seeks to establish a space of appearance for the Other» (Butler, 2011: 2-3). En aquest cas hi ha una constant vigilància estructural a través de la institució mèdica que, emprant l'amenaça de patologització, posa aquest cos sota sospita. El conte, a més, acaba amb una mescla, molt vuitcentista, entre ciència i metafísica. A una d'ella(es) li comença una picor de llavis que degenera en un sagnat dolorós. Després comenta:

Ha vingut el metge i m'ha parlat de proliferació de cèl·lules. En fi, quelcom abstracte, però que jo comprenc [...], una de les meves parts enverina el tot. Aquesta llaga que s'obre com una rosa i la sang de la qual és absorbida pel meu altre ventre anirà menjant-se tot el meu organisme. Des que vaig nàixer he tingut quelcom especial; he portat en la meua sang gèrmens nocius... segurament he de tenir una sola ànima... Però si després de morta, la meua ànima serà així com el meu cos...? Com voldria no morir! I aquest cos inversemblant, aquests dos caps, aquestes quatre cames, aquesta proliferació rebentada dels llavis? (2000: 42).

En la fragmentació d'aquest cos que la ciència diagnòstica/cataloga com a estrany i mortal i que al mateix temps cura i condemna, percebem l'efecte de la violència. El cos quasi alienígena, desproveït de tota poesia, esquinçat pel llegat de Descartes —a qui la(les) narradora(es) semblen interpel·lar per l'oblit de comentar quina forma tenia l'ànima de certs cossos no normatius— es presenta com indefens i es torna objecte per a si mateix. En aquesta implantació de la violència cap a un mateix radica, potser, el nivell més depurat de control i càstig.

Tot aquest discurs, no obstant això, semblaria aliè a la zona dels Andes, precisament per la caracterització estereotípica que ha tingut aquesta regió. A pesar d'això, apareix una referència interessant quan la(les) narradora(es), recorda(en) a «un subjecte borrós [...], el senyor Miller, aquell alemany amb qui em vaig trobar a casa dels Sánchez i que explicava amb entusiasme el paral·lelogram de les forces aplicat als xocs de vehicles» (2000: 35-36). Aquesta breu referència, que suggereix reunions de te en contextos aburguesats, no deixa de ser interessant en el context andí per les pràctiques d'anticonquesta mencionades per Pratt, «estratègies de

representació a través de les quals els subjectes burgesos europeus busquen assegurar la seva innocència en el mateix moment en què ells afirmen l'hegemonia europea» (Pratt 1997: 9). Els viatges exploradors dels segles XVIII, XIX i XX són decididament part d'aquestes pràctiques que sense usar la força desmesurada de la colonització inicial espanyola, utilitzen un altre tipus de mirada: la científica que analitza el terreny, cataloga cossos i és un pont entre els estats llatinoamericans i la indústria nord-americana i europea. Per aquesta raó, la referència al viatge explorador mediat per la ciència, en la qual apareix una figura que sembla condensar James Watt (l'inventor del paral·lelogram) i Humboldt (el viatger pare de la geografia)⁷, no deixa de contextualitzar aquest cos *impossible* en la zona andina com un cos que presencia i pateix aquests discursos⁸. La ciència, tan balsàmica com mortífera, novament sembla alinear-se amb un subjecte *borrós* que imposa una designació ideal com a model central del coneixement.

La trama de «La doble i única dona» permet veure com es designa la vulnerabilitat a partir de la mirada masculina i com es desenvolupen dos nivells de violència, cos/cos i estructura/cos, sobre la(les) protagonista(es): la filla menyspreada pel pare —que trenca el complex d'Electra *doblement*— i la *rara* amenaçada pel discurs científic. És potser aquest cos *irreal* de dues dones el que permeti comprendre més intensament la violència *real* sobre els cossos de les dones als Andes.

2. L'un sobre l'altre: l'acte nòmada i les llàgrimes verticals del jo testimoni

Una de les propostes teòriques més interessants dins de les aportacions sobre la identitat contemporània és la de Rosi Braidotti, que parla d'«una identitat (sexual, racional, social) però no una identitat fixada, vàlida per a tots els temps» (2004: 67). En aquest constant viatge identitari del subjecte, no obstant això, la teòrica puntualitza que la travessia no pot realitzar-se sense guia ni assossec, ja que en el trajecte «necessitem punts parcials d'ancoratge» (2004: 67). *La identitat nòmada* de Braidotti és una proposta *brúixola* per a un subjecte que requereix «situated connections that can help him/her to survive» (1994: 33), qüestionant així l'estabilitat com a part intrínseca de la subjectivitat i obrint la possibilitat de fixar el viatge identitari a partir de l'agència personal. El gènere com a argument polític, d'aquesta manera, és l'ancoratge més poderós per a escapar de la mirada patriarcal que categoritza els subjectes fixant-los en una economia productiva. Per això, la identitat nòmada s'allunya de la fixació identitària, proposant la recerca de nous recursos subjectius —com els pobles errants que es desplaçaven d'un espai

NOTES

7 | Dues peces Claus en el desenvolupament de la ciència, però també icones fonamentals per a l'expansió industrial de l'anomenat «primer món» en contextos com Amèrica Llatina.

8 | Aquesta noció d'impossibilitat necessita d'una revisió històrica, ja que referències com la de la Ipa Mama Huaco, la «*queer mother*» que planteja un tercer gènere i una barreja sincrètica índia i blanca recollida per Santacruz Pachacuti, eren part de l'imaginari prehistòric i demostren que l'ambigüitat corporal estava present en la manera relacional de cossos a la zona i per tant són representacions que necessiten, precisament *re-presentar-se* (Horswell 2005: 160).

a un altre quan els recursos naturals s'havien acabat—, sabent que el posicionament polític és vital per a la supervivència d'un model subjectiu inestable com aquest.

Aquesta proposta d'un gènere desordenat que es reordena políticament té en consideració que *una* identitat es construeix a partir d'accions performatives que s'emmarquen en el terreny discursiu de la sexualitat. Foucault (2005), en aquest sentit, feia èmfasi en l'acte sexual com a acció codificada en un sistema d'assignació identitària. Justament, l'acte sexual —també performatiu— havia d'estar sota un *règim dels plaers*:

La reflexió mèdica i filosòfica ho descriu [a l'acte] com a amenaçador, per la seva violència [...] per l'esgotament que ha de conservar i mantenir, i com a marca de la mortalitat de l'individu inclús assegurant la supervivència de l'espècie. Si el règim dels plaers és tan important, no és simplement perquè un excés pugui produir una malaltia, sinó perquè, en l'activitat sexual en general, es reuneixen el domini, la força i la vida de l'home (Foucault, 2005: 117).

L'acte sexual s'assumeix com a violent. Per això l'estructura intenta que la violència del subjecte no li *correspongui*, ja que s'ha de controlar la persona des de la producció. És el propi sistema el destinat a «controlar la seva violència i deixar-la jugar dins de límits convenients» (Foucault, 2005: 117-118). D'allí que Braidotti intenti desestabilitzar el sistema binari i inclús la pròpia percepció de l'acte sexual masculinista relacionat amb la violència estatal i la supervivència. Ella, no obstant això, tampoc renuncia a la violència i proposa precisament una violència nòmada definida com a «violence or rebelloius females» (Braidotti, 1994: 63).

Aquestes dues reflexions en què la identitat es comprèn com a producte del sistema però també com a resistència al mateix són importants per a entendre al seu torn dues coses. Una, que l'acte sexual està regit per un discurs de desplaçament de la violència i control productiu⁹; i dues, que certs cossos han d'intentar escapollir-se a l'imperi de la violència sobre les seves accions des de l'articulació política.

En el conte «Relat de la molt sensible desgràcia succeïda en la persona del jove Z», Palacio aborda aquestes dues qüestions. El text tracta la irònica història d'un estudiant de medicina que sembla hipocondríac, convertint d'aquesta manera el subjecte d'estudi en objecte del mateix. Així, la trama es construeix com un manual mèdic en què s'enumeren una sèrie de patologies, perquè immediatament se'ns conta com el protagonista de la història, el jove Z, contrau les malalties estudiades. El personatge comença amb un reumatisme articular agut, passant per una malaltia no detectada, hemorroides, varius i un *molluscum pendulum*, fins a arribar una taquicàrdia

NOTES

9 |Qüestió complexa en la qual en certa manera s'assumeix un discurs hobbesià de maldat per naturalesa.

paroxística essencial que l'acaba matant. Aquesta és la descripció del *molluscum pendullum*:

MOLLUSCUM PENDULLUM

El professor ha ensenyat als seus alumnes el pobre home que té *molluscum pendullum*. Una gran bomba al final del raquis. Bomba penjoll, badajenate.

En Secret, em va referir el meu amic Z que totes les nits es portava la mà «al lloc», tremolós, presentint trobar-se d'improvís amb la gran bomba que li apallissaria les cuixes (2000: 49).

Hi ha a més dues qüestions interessants respecte a la construcció narrativa d'aquest relat. La primera és que a més de Z hi ha altres personatges, A, B i C, companys de la carrera de medicina del protagonista. C és el narrador, per la qual cosa assumeix la seva condició de *testimoni* de les accions. Darrere d'aquesta tècnica i lògica d'ordenació palaciana, el jove Z es converteix en l'última lletra de l'abecedari, aquell estrany signe condemnat a ser el final de la cadena. Aquesta tècnica nominal d'utilització de lletres converteix la persona en un ens que s'insereix en el llenguatge com a metàfora del subjecte en el discurs estructural. Al mateix temps, el mètode d'articular la identitat a partir de l'abecedari té la *virtut* que deixa en el segur anonimat els personatges, com si en ocultar la seva identitat es pogués parlar de certs temes de manera més oberta.

La segona radica en la bifurcació de l'espai a través del manual mèdic i el cos de Z. La trama es desenvolupa en aquests territoris sota un procés de sexualització estructural. Tres de les malalties descrites, la meitat de les que apareixen en el relat, corresponen a qüestions relacionades amb la sexualitat —sobretot amb la genitalitat— i en les restants hi ha senyals cap a certs actes relacionats amb la parafernàlia del sexe¹⁰. En cap d'elles es comenta la cura, només el diagnòstic. El subjecte Z va transitant així pel manual i pel seu cos, espais que possibiliten les accions de la trama com si fóra un objecte d'examen.

A causa d'aquesta construcció del relat Z circula com una identitat nòmada, però al mateix temps normativitzada pel discurs mèdic: és estudiant/pacient i subjecte/objecte sota el règim dels plaers. Tot personatge, narrativament, és funcional. No obstant això, tot apunta que Z és un personatge *més* funcional d'allò més habitual, tant que ni tan sols existeix com a *identitat*, ja que el seu nom o descripció no interessa. Importa més l'anàlisi dels seus actes i la sanció mèdica dels mateixos, que no busquen curar-lo. En ser el seu *amic* C la veu que personifica la ciència, emperò, fa la impressió que més que un col·lega és un espia del jove Z fins al final de la seva vida.

En el conte de Palacio apareixen subtils senyals respecte a la sexualitat *torçuda* del protagonista. Quan C narra la malaltia de les

NOTES

10 | Les habitacions humides, els portalligacames i un «sillón quien se posesionaba de su cuerpo» (200: 50).

vies urinàries que contrau el seu *amic* Z no la titula amb el nom de la malaltia com en el cas de les altres, sinó que intercanvia el nom patològic amb la frase «CAPÍTOL DE LECTURA PROHIBIDA». L'etiologia de la malaltia és relatada com a «coneguda però inefable». És a dir, que no pot ser descrita amb paraules a pesar de saber-se. Aquesta omisió recorda a l'arxifamosa frase que Charles Gill va preguntar a Oscar Wilde en el seu primer judici: «Quin és l'amor que no s'atreveix a dir el seu nom?», en la qual l'acusació del pecat nefand de la sodomia es feia tan pública com privada. C és semblant a Gill, ja que interpel·la a Z indirectament donant-li el seu lloc com a alteritat des d'un sonor silenci.

Quelcom semblant ocorre quan es descriu la malaltia de les «varius». A través de l'estil indirecte lliure C confon la seva veu amb la de Z i relata el següent:

Havent-hi dues causes promotores d'aquest terrible mal, les causes *professionals* i les *mecàniques*, una de les dues, irremeiablement, ha d'haver operat sobre el meu organisme. La prolongada posició vertical... mossos d'hotel... He dit jo mosso d'hotel? Però he d'asseure'm, per què estic parat? Les lligues... per què em poso les lligues? (2000: 49).

El jove Z, que usava lligues, que freqüentava mossos i el que estereotípicament s'associa amb el perill de les malalties venèries, es construeix com un personatge que viola amb les seves accions l'acte sexual reglat —el procreatiu heterosexual— i els gèneres assignats —el binomi masculí/femení—.

Finalment, apareix un altre senyal, probablement el més significatiu, provinent de l'explicació de quelcom tan vital com el mode d'estudi de Z «El meu amic Z va poder estudiar la matèria íntegra sobre si mateix, progressivament, a mesura que el seu ull fet de tragèdia es menjava les pàgines [...] Encara que no era tort dic "el seu ull" perquè és millor dir "el seu ull" que "els seus ulls"» (2000: 48). A pesar que la narració és ambigua, aquest ull sembla referir-se a l'anús¹¹, part del cos que segons Bersani s'articula com la tomba de l'homosexual perquè allí, en aquesta part del cos, zona de poc accés en els actes heterosexuales, l'home heterosexual celebrava el càstig del sodomita. Bersani realitza també un elogi d'aquesta zona «for its very potential for death» (1988: 222) per al subjecte homosexual. L'anús és també símbol del plaer no productiu i desvinculat de la reproducció. A Amèrica Llatina, la medicina també es va rabejar contra aquesta part del cos, sent el metge cubà Luis Montané un dels més destacats respecte d'això. En el seu estudi de 1890 conclouia: «així és, senyors, que els signes clàssics de la pederàstia passiva, *infundibu*, relaxament de l'esfínter i caiguda dels plecs, dilatació de l'anús, es troba d'una manera evident en els nostres pederastes» (2010: 66). Aquest corrent, l'antropologia

NOTES

11 | Recurs utilitzat per Sade i Bataille, com menciona Martin Jay en el seu text *Ojos abatidos* (2007).

física, s'institueix a tot Amèrica Llatina fins a arribar a l'època de l'higienisme, una altra escola que va considerar l'anús com objecte i enganxat al cos homosexual. Palacio, que ambienta el relat el 1925, és depositari de tots aquests discursos que expressen una narrativa de l'*ull tort*.

Aquesta violència heterosexista ha d'ubicar-se espacialment no sols en el terreny geogràfic, sinó també en l'àmbit del cos. És important en aquest punt tornar a Cavarero i la noció de vulnerabilitat. La paraula *vulnus*, que com vam veure es relaciona amb la ferida, implica una acció: «the result of a violent blow, dealt from the outside with a cutting weapon that tears the skin» (Cavarero, 2011: 8). La teòrica menciona que el significat del vulnerable en l'imaginari occidental es relaciona amb la performance de la guerra, amb el guerrer cobert de pèl que fa que l'altre es quedi sense defensa. I aquí ve la qüestió radical: el guerrer que fereix, que és un jo, en defensar's queda dret enfront del ferit, en una relació vertical en què es converteix en un sobrevivent. El ferit queda horitzontalment reclinat, recordant-li a qui està dret el seu poder, instituït a partir d'un atac violent. Aquesta relació de *verticalitat* entre els cossos pot ser perfectament aplicada al context de la relació homo/heterosexual. Completa Cavarero: «there is no need to remind you Foucault's analyses of the various straightening dispositives or the fact that, in English, heterosexuality is coded as "straight"» (2011: 16-17). És a dir, que en l'imaginari de la violència, la relació geomètrica (o física, si considerem la profunditat i història de les relacions) entre els cossos hetero/homo és fonamental. El jo vertical és recte (*straight*) i el recte en el cos homosexual és només una metàfora per a dibuixar la forma de la seva pròpia tomba. L'homosexualitat, llavors, és una identitat que, en no ajustar-se al règim dels plaers, ha de ser simbòlicament i narrativament vulnerable, i en la qual no pot existir una relació horitzontal de diàleg, sinó una vertical de violència. Aquesta relació posicional vertical/horitzontal, hetero/homo, recte/recte es relaciona directament amb la sexualitat, amb la demostració masculina de la violència i de la guerra i amb la necessitat que en el món civilitzat sigui el discurs mèdic el que s'encarregui *objectivament* de l'atac a aquests cossos.

La narració acaba amb la mort de l'individu anònim i el *lament* de C: «Una llàgrima (una llàgrima? Oh: així ho posen en les corones fúnebres!) Una llàgrima sobre els ossos del meu amic» (2000: 50). En aquest examen històric, on l'anús és la metàfora de la mort, es crea una línia contínua des de l'època higienista de Palacio fins a Bersani i el seu assaig enmig de la crisi de la SIDA: les llàgrimes de C són les llàgrimes del *guerrer*, del sobrevivent, del subjecte del discurs mèdic. L'acció de plorar es construeix d'una manera irònica, quasi sàdica per estar dret, mentre l'altre, el *desviat*, està gitat. Així, es constitueix un destí violent sobre aquest cos vulnerable, nu i

llest per al vehement atac que s'escriu primer en el manual mèdic i després en el cos.

La violència extrema en aquest cas radica en el fet que, a pesar que Z és un subjecte nòmade, que ha de viatjar i mudar d'identitat, no té el luxe de posar una àncora en la seva marxa, perquè l'agència personal en l'espai equatorià dels anys '20, molt marcat pel discurs mèdic i jurídic¹², era limitada. Z no és un hipocondríac, com podria pensar-se, és un subjecte/objecte mèdic. No és un nòmade que canvia la seva identitat per a contravenir els discursos de la postmodernitat, sinó un perseguit polític que ha d'expressar el seu plaer en una estructura normativitzada per distints designis contra el seu cos.

En definitiva, i seguint la postura de Nunokawa que parla de la mort «com una definició» de l'homosexualitat en la societat patriarcal (1991: 312), el relat de Palacio proposa un cos amb un desig fora de l'heteronormativitat, castigat per això a vagar pel discurs mèdic sense possibilitat d'assossec.

En l'espai andí on certs discursos polítics intenten invisibilitzar novament la realitat de cossos estranys, amb desitjos no heteronormatius¹³, com si fossin *importats* a la zona i haguessin d'anar amb el seu cos a buscar una altra identitat, és important recordar des d'una mirada crítica com certs textos literaris van relatar la violència *in vitro* amb el desig que *rellisquem* i considerem la necessària i inequívoca relació que l'espai i la realitat social té amb la representació de certs cossos vulnerats, així com la necessitat d'*inclinat* certes relacions entre els cossos.

NOTES

12 | Els actes homosexuals a l'Equador, que tenien una pena de reclusió major de 4 a 8 anys, van ser despenalitzats solament l'any 97.

13 | El 21 d'abril de 2010, el president Evo Morales, en el marc de la «Conferencia Mundial de los Pueblos sobre el Cambio Climático y la Madre Tierra» que es va celebrar a la localitat boliviana de Tiquipaya, va criticar la intervenció dels països europeus sobre la naturalesa i va anunciar, entre rialles amb els seus acompanyants, que «el pollo que comemos está cargado de hormonas femeninas, por eso los hombres cuando comen este pollo tienen desviaciones en su ser como hombre» (Ascui, 2010).

Bibliografía

- AZCUI, M. (2010): «Transgénicos y hormonas causan calvicie y homosexualidad, según Evo Morales», *El País*, [21/02/10], <http://www.elpais.com/articulo/sociedad/Transgenicos/hormonas/causan/calvicie/homosexualidad/Evo/Morales/elpepusoc/20100421elpepusoc_7/Tes>.
- BARTHES, R. (2004): *El placer del texto y lección inaugural*, México: Siglo XXI.
- BOURDIEU, P. (2000): *La dominación masculina*, Barcelona: Anagrama.
- BRAIDOTTI, R. (1999): *Nomadic Subjects*, New York: Columbia University Press.
- BRAIDOTTI, R. (2004): *Feminismo, diferencia sexual y subjetividad nómada*, Barcelona: Gedisa.
- BERSANI, L. (1988): «Is the Rectum a Grave?» en Crimp, D. (ed.), *AIDS: Cultural Analysis, Cultural Activism 6*, Massachusetts: MIT Press, 197-222.
- BUTLER, J. (2002): «Críticamente subversiva» en Mérida, R. (ed.), *Sexualidades Transgresoras*, Barcelona: Icaria, 55-80.
- BUTLER, J. (2011): «Precarious Life, Vulnerability, and the Ethics of Cohabitation», *Jornades Cos, memòria i representació*, Bellaterra. Texto no publicado.
- CAVARERO, A. (2011): «Unbalanced inclinations», *Jornades Cos, memòria i representació*, Bellaterra. Texto no publicado.
- CASTILLO DE BERCHENKO, A. (2000): «Pablo Palacio y las formas breves: poemas y cuentos», en *Pablo Palacio: obras completas*, Poitiers: CRLA-Archivos, 273-309.
- CIXOUS, H. y CLÉMENT, C. (1996): *The Newly Born Woman*, Londres: Tauris, 64-112.
- DESCARTES, R. (2002a): *Discurso del método*, Madrid: Tecnos.
- DESCARTES, R. (2002b): *Meditaciones*, Madrid: Tecnos.
- FOUCAULT, M. (2005): *La historia de la sexualidad 2. El uso de los placeres*, México: Siglo XXI.
- HEGEL, G.W.F. (2005): *Fenomenología del espíritu*, México, Madrid, Buenos Aires: Fondo de Cultura Económica.
- HORSWELL, M. (2005): *Decolonizing the sodomite. Queer Tropes on Sexuality in colonial Andean Culture*, Austin: University of Texas Press.
- JITRIK, N. (2000): «Extrema vanguardia: Pablo Palacio todavía inquietante» en *Pablo Palacio: obras completas*, Poitiers: CRLA-Archivos, 403-413.
- KANT, I. (1970): *Crítica de la razón pura*, Buenos Aires: Editorial Losada.
- LEVINAS, E. (2006): *Humanismo del otro hombre*. México: Siglo XXI.
- LÓPEZ ALFONSO, J. (2000): «El nihilismo en los cuentos de *un hombre muerto a puntapiés*» en *Pablo Palacio: obras completas*, Poitiers: CRLA-Archivos, 375-390.
- MIGNOLO, W. (2006): *The Darker Side of the Renaissance: Literacy, Territoriality and Colonialization*, Michigan: University of Michigan Press.
- MONGUIN, O. (1992): *Violencia y cine contemporáneo*, Barcelona: Paidós.
- MONTANÉ, L. (2010): «La pederastia en Cuba». En *Mapa Callejero: Crónicas sobre lo gay desde América Latina*. Buenos Aires: Eterna cadencia. 52-69.
- MOROS RUANO, E. (1995): *La filosofía de la liberación de Enrique Dussel*, Mérida: Universidad de los Andes.
- NUNOKAWA, J. (1991): «“All the Sad Young Men”: AIDS and the Work of Mourning», en Fuss, D. (ed.), *Inside Out*, Nueva York: Routledge, 311-323.
- PALACIO, P. (2000): *Pablo Palacio: Obras completas*, Poitiers: CRLA-Archivos.
- PRATT, M. L. (1997): *Ojos imperiales. Literatura de viajes y transculturación*, Universidad de Quilmes: Buenos Aires.
- ROUSSEAU, J.J. (1983): *Las confesiones*, Madrid: Espasa.